

DANMARKSHISTORISK OVERSIGT

Henrik Bonne Larsen & Thorkil Smitt

Landboreformerne

6. 1788 Landboreformerne

Mens enevælden i Frankrig blev afskaffet ved den blodige Franske Revolution fra 1789, foregik udviklingen i Danmark relativt fredeligt. På Vesterbrogade foran Københavns Hovedbanegård står Frihedsstøtten, som blev rejst få år efter de store forandringer, der blev påbegyndt med landboreformerne. På en af siderne af obelisken står *"Kongen bød Stavnsbaandet skal ophøre, Landboe Lovene gives Orden og Kraft, at den frie Bonde kan worde kiek og ophlyst, flittig og god, haderlig borger, Lykkelig."* Dette monument er blevet opfattet som udtryk for taknemmelige bønders hyldest til den konge, der gav dem friheden, men er snarere et minde, som datidens regering satte over sig selv. I virkeligheden stadfæstede den enevældige konge kun en udvikling, som allerede var i gang.

Det gamle system med få store godser, der lod jorden dyrke af fæstebønder, der betalte landgilde og gjorde hoveri (dvs. arbejde på herregården) var ved at blive urentabelt. Der var gode afsætningsmuligheder for danske landbrugsvarer, og godsejerne havde samlet deres jord omkring hovedgårdene og ønskede en god og stabil arbejdskraft. Der var problemer med hoveriet, da det var problematisk for bønderne med det omfattende arbejde på herremandens jord, når de også skulle passe deres egen. Samtidig kunne godsejerne se deres fordel i at sælge de fjernest liggende jorde til tidligere fæstere, der fik mulighed for at købe den jord, som de altid havde dyrket.

Denne udvikling splittede bondestanden i på den ene side en gruppe husmænd og jordløse bønder, som måtte sælge deres arbejdskraft til godsejerne, der nu fik stabil lavtlønnet heltidsarbejdskraft, og på den anden side en stor middelklasse af selvstændige og selvbevidste selvejerbønder. Det var en udvikling, der på længere sigt kom til at afskaffe enevælden og indføre demokratiet. Den store middelklasse af selvstændige gårdejere kom til at præge det danske samfund økonomisk, politisk og kulturelt i 1800-tallet og langt ind i 1900-tallet.

TIDSLINIE

1	960	Danmarks fødsel
2	1241	Jyske Lov
3	1397	Kalmarunionen
4	1536	Reformationen
5	1660	Enevælde
6	1788	Landboreformerne
7	1849	Grundloven
8	1901	Systemskifter
9	1933	Kanslergadeforliget
10	1950	Kold krig og velfærdsstat
11	1973	Jordskredsvalg og oliekrise
12	2001	DK en del af globen

Baggrund for landboreformerne

Men tilbage i 1733 var bønderne ellers blevet pålagt endnu en restriktion, da stavnsbåndet blev indført. Stavnsbåndet dikterede, at bønderne hørte til på det gods, hvor de var født, og at de skulle blive der fra de var 14 til 36 år. Senere blev aldersgrænsen skubbet, så det var fra 4 til 40 år. Baggrunden var dårlige tider i landbruget, og denne foranstaltning skulle forhindre arbejdskraften i at rejse andre steder hen, da det var vanskeligt at få fæstegårdene besat. Det var en indskrænkning i bondens i forvejen begrænsede personlige frihed, da det i realiteten betød, at ingen kunne flytte, da man som 40-årig enten nærmede sig den gennemsnitlige levealder eller var bundet af familiebånd. Stavnsbåndet kan opfattes som det gamle feudale systems sidste, men barske krampetrækning.

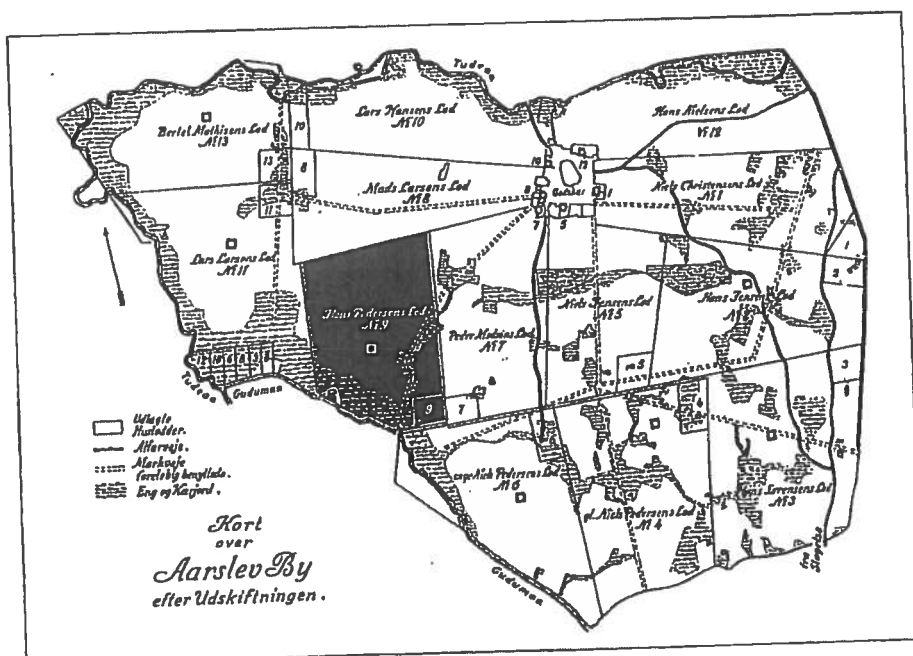
Men fra midten af 1700-tallet havde Danmark økonomisk højkonjunktur, som delvist var fremkaldt af de mange krige mellem Europas stormagter, der gav gode afsætningsmuligheder for neutrale landes produkter. Landbrugsproduktionen steg markant, og de fremsynede godsejere interesserede sig for foranstaltninger til forbedring af produktionen. Samtidigt vendte mange bønder sig mod det stadigt mere belastende hoveri, der efterhånden havde et omfang af 3-4 dage om ugen, fordi godserne dyrkede stadig større områder. Hoveriet var forhadet, da det var ødelæggende for fæstebøndernes egen produktion, navnlig i forbindelse med såning og høst.

Denne udvikling medførte, at kong Frederik V i 1755 opfordrede landets borgere til at indsende forslag til, hvordan landet kunne blomstre. Den enevældige administration følte åbenbart et behov for at høre befolkningen, og den var klar over, at der rørte sig en sådan debat blandt fremskridtsvenlige godsejere og borgerlige. Censurbestemmelserne blev lempet, og i 1757 blev der nedsat en kommission, som skulle arbejde for en forbedring af landbrugsproduktionen. Denne kommission barslede med forslag om landsbyfællesskabets ophævelse og udflytning af gårdene, udbredelse af selveje, afskaffelse af hoveri, stavnsbåndets ophævelse og bondens frigørelse fra godsejerens juridiske kontrol. Men intet af alt dette blev i første omgang ført ud i livet.

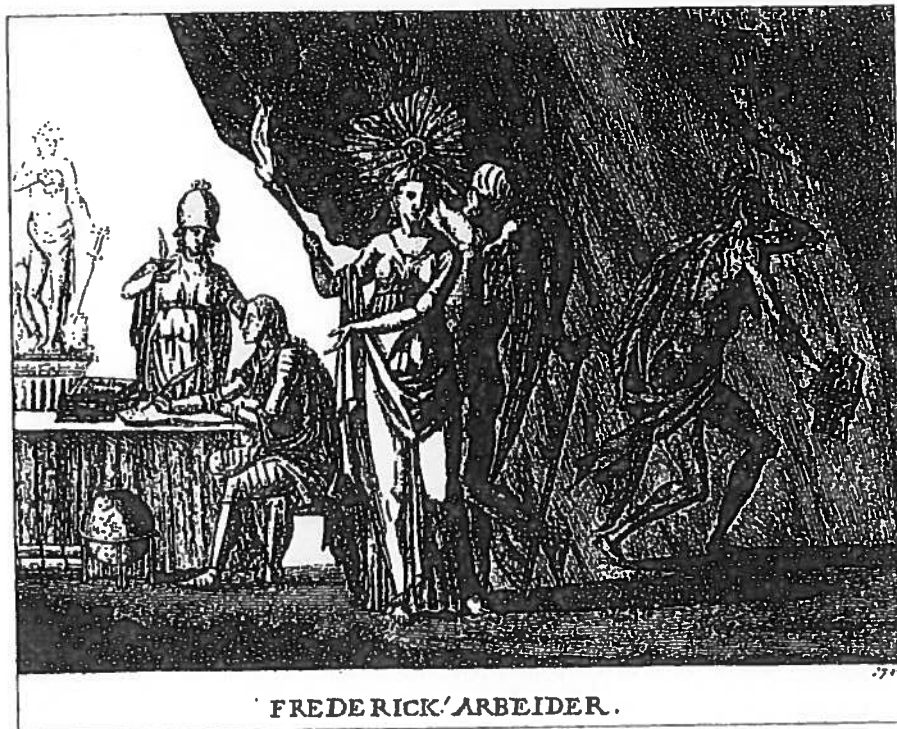
I 1770-72 blev der under Struenses reformstyre gjort forberedelser til stavnsbåndets ophævelse, og der blev lagt en øvre grænse på hoveriet. Disse initiativer blev dog bremsede under styret 1772-84, hvor man kun interesserede sig for tekniske forbedringer, og hvor loven om udskiftning fra 1781 satte gang i den udvikling, at nogle af gårdene, der siden middelalderen havde ligget samlet i landsbyen, flyttede ud, og gårdenes jorde blev samlet omkring selve bedriften. Udskiftningen, som man kaldte det, kan endnu i dag aflæses i landskabet.

DANMARKSHISTORIEN I TOLV KAPITLER

I 1784 overtog kronprins Frederik magten fra sin sindssyge far Christian VII med et dynamisk team af oplysningens repræsentanter. Det satte skub i reformerne, og Den Store Landbokommission barslede med en række reformer, der fuldstændigt forandrede ejendoms- og produktionsforholdene i dansk landbrug. 1787 blev vidne til en lov, der sikrede bøndernes retsstilling over for godsejerne, og bønderne blev personligt frie, men den lov, der mere end nogen anden kom til at symbolisere landboreformerne, nemlig stavnsbåndets ophævelse, blev udstedt i 1788. I 1799 kom en lov, der fastsatte en øvre grænse for hoveri, og som fastslog, at der hvor hoveriet var afløst af en pengeydelse, kunne det ikke genindføres. Samtidig blev flere og flere godsejere interesserede i at sælge jorden til deres tidligere fæstebønder, og det gik så stærkt, at omkring 1815 var ca. 2/3 af bønderne selvejere. Konjunkturerne for landbruget var gode, og der opstod pengeinstitutter, der kunne hjælpe bønderne med de lån, der var nødvendige for at overtage bedrifterne. Endelig var skoleloven fra 1814 et resultat af den store reformperiode – undervisningspligt i 7 år og ret til gratis offentlig skolegang.

Eksempel på udskiftnings, udflyttet landsby.

Karikatur af Landbokommissionens arbejde. Kronprinsen, der havde overtaget styret fra sin sindssyge far, sidder i rustning ved skrivebordet og arbejder med landbosagen. Til højre flygter hadet, mens forhængen for en bedre fremtid trækkes til side, og til venstre venter ærens gud med belønningskrans. Billedet er også en kommentar til, at det nok mere var kronprinsens rådgivere end ham selv, der var arkitekten bag de store reformer

Fra
 Carl-Johan Bryld:
 Danmark fra
 oldtid til nutid,
 Gyldendal 2000

Det danske samfund var meget militariseret i 1700-tallet. Bønderkarle blev udskrevet som soldater. Til hverdag var de almindelige bønderkarle med plejl, men deres søndage måtte de ofte bruge på eksercits efter gudstjenesten, udstyret med geværet. Militærtjenesten var en plage for de unge bønderkarle. Og det blev ikke blot ved eksercitsen. De danske bondsoldater deltog i en række krige i løbet af 1700-tallet. I Holbergs „Jeppe på Bjerget“ fortæller hovedpersonen bl.a. om sine krigsoplevelser.

~~mede ikke vover at nedsætte sig her på grund af de overdrevne skatter, som pålægges folk, der anses for rige.“ Den beskatning, som den franske gesandt syntes var høj i 1680, var blevet endnu større i 1700-tallets første årtier, og det var bestemt ikke kun de rige, der blev ramt. Fra 1663 til 1720 blev beskatningen af bønderne fordoblet. Det er med god grund, man har talt om „skattestatens“ fremvækst i denne periode.~~

„BYRDEN ER SÅ STOR, DER LÆGGER OS PLAT ØDE“

Den lavkonjunktur, der prægede Europa fra midten af 1600-tallet, gav sig udslag i lave priser på korn og andre landbrugsprodukter. Det forklares bl.a. med det store befolkningstab, Centraleuropa led i forbindelse med 30-årskrigen 1618-1648. Danmarks meget vigtige eksport af kvæg til Nederlandene blev halveret fra midten af 1600-tallet til begyndelsen af 1700-tallet.

For Danmark kulminerede denne landbrugskrise i 1720'erne og 1730'erne. I 1720'erne var der ofte misvækst, og i 1730'erne nåede priserne på korn og kvæg bunden. Der var tilsyneladende ingen ende på ulykkerne, for i perioden 1745-1751 ramtes landet af en ødelæggende kvægpest. Regeringen søgte at mildne krisens virkninger ved i 1735 at forbyde import af korn, og samtidig fik Danmark monopol på at forsyne Norge med korn.

Da godsejerne frygtede, at de dårlige tider skulle gøre det vanskeligt at få fæstegårdene besat, indførtes i 1733 stavnsbåndet, der gjorde det ulovligt for en karl mellem 14 og 30 år at flytte fra det gods, hvor han var født, hvis herremanden kunne skaffe ham tjeneste. Den officielle begrundelse for stavnsbåndets indførelse var, at det var nødvendigt, for at godsejeren kunne stille det antal soldater blandt bønderkarlene, som han var forpligtet til.

Byrderne hvilede tungt på fæstebønderne. De skulle betale landgilde til herremanden som leje af gården. Desuden skulle de betale tiende til kirken og skatter til kongen. Hertil kom hoveriet på herremandens hovedgård, og der var ikke nogen overgrænse for omfanget af dette hoveri. Mange bønder havde svært ved at klare deres forpligtelser, og det var i begyndelsen af 1700-tallet ganske almindeligt, at bønder blev sat fra gården af herremanden.

Da herremandens indtægter fra bøndergårdene var usikre, var det nærliggende at forsøge at nedlægge bøndergårde og inddrage jorden under hovedgården, selv om det var ulovligt. Fra 1660 til 1730 forsvandt 120 landsbyer på denne måde. Samtidig forøgede herremændene hoveribyrden. „Hoveriet er vel fast det eneste, som de fleste proprietærer (godsejere) nu om stunder kan gøre regning på at få af deres bønder“, skrev en amtmand i 1735. Bøndernes protester havde ofte karakter af bønsskrifter til kongen, som da bønderne på Fal-

ster i 1725 på vers fortalte, at „byrden er så stor, der lægger os plat øde.“
Bønskriftet fortsætter:

*„Men søde, milde Gud, bøj du vor konges hjerte,
at ej vi slet går under, han stille kan vor smerte,
at nådig Konge se, til dette lidet land,
thi ellers da måske, kreperer vor trællestand.“*

Lige så almindeligt det var for bønderne at appellere til kongen om bistand, lige så sjældent var det, at det hjalp, for bønders opsætsighed opfattedes som anslag mod samfundsordenen, og de klagende risikerede straf og forfølgelse. Bonden var i alle henseender undergivet herremandens myndighed. Han havde tugteret, dvs. han kunne straffe bonden korporligt med prygl, indespærring eller andre midler. Herremanden var mellemløddet mellem bonden og de offentlige myndigheder. Han var skatteopkræver og udnævnte dommer og præst, hvis der til godset hørte domstol og kirke.

Men en fornuftig godsejer sørgede dog for at behandle sine bønder ordentligt. Ludvig Holberg, der selv var godsejer og baron, skrev i 1748, at „*bøndergodsets velstand er det rette bevis på landmandsskab*“. Selv havde han, før han tog fat på at udsmykke sin hovedgård, ladet „*de forfaldne bøndergårde enten forbedre eller af grunden opbygge, forsynede dem med besætning og lettet de bønderne deres hoveri*“.

Mellem gårdmænd og husmænd var der et afgørende skel. Husmændene var ikke med til at tage beslutninger på landsbyens bystævne. De var andenrangsbeboere i landsbyen, og hvis de ikke mestrede et håndværk, levede de som et usselt landarbejderproletariat.

At drive en gård krævede et ægtepars fulde arbejdsindsats, og mandens og kvindens arbejdsområder var præcist definerede. Når en bondesøn kunne fæste en gård, måtte han derfor gifte sig, men heller ikke før, for gjorde han det, måtte han forsørge familien som husmand, og det var ensbetydende med en tilværelse i fattigdom. Konen blev oftest fundet i landsbyen eller en af nabolandsbyerne, og det, der især var vigtigt ved valg af ægtefælle, var helbred og arbejdssevne.

Hvis man overtog gården efter mandens eller konens forældre, gik den ældre generation på aftægt, men det tidspunkt blev udskudt længst muligt, for dermed blev den gamle bonde og bondekone henvist til at leve i afhængighed af barn og svigerbarn.

LANDSBYEN

Le
by
og
m
jo
li

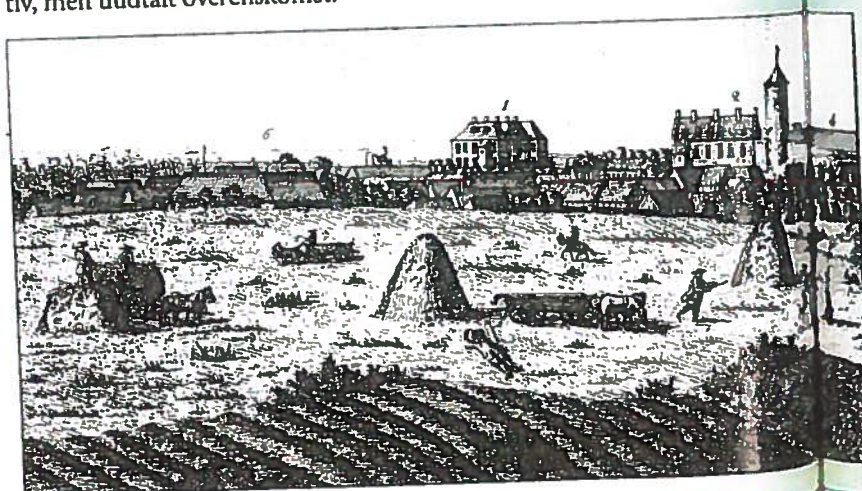
Op til omkring 1800 levede det store flertal af danskerne – ca. 90% – i landsbyer. Bønderne var fæstebønder under en herregård eller under kronen. Derudover boede der også husmænd i landsbyen. Landsbyen var et lille samfund med egne regler og bestemmelser og med et bystævne, hvor bøndernes tog stilling til fælles anliggender. Her havde husmænd ikke noget at skulle have sagt.

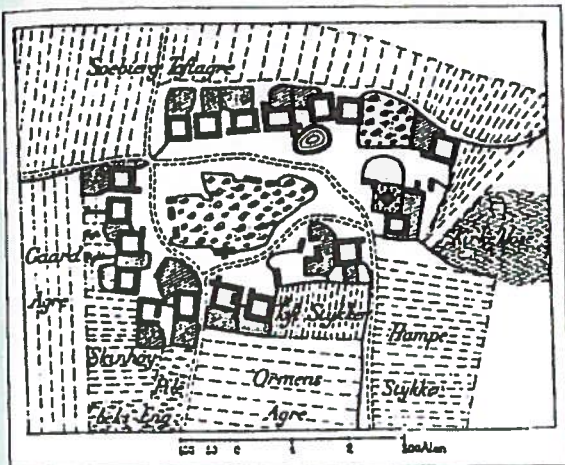
Landsbyen var en landbrugsmæssig driftsenhed, der gerne skulle have både agerjord, græsningsarealer, eng, hvor der kunne høstes hø, og skov, der kunne give brændsel og olden til svinene.

Indbyggerne levede meget tæt sammen. Etablerede bønder kun-

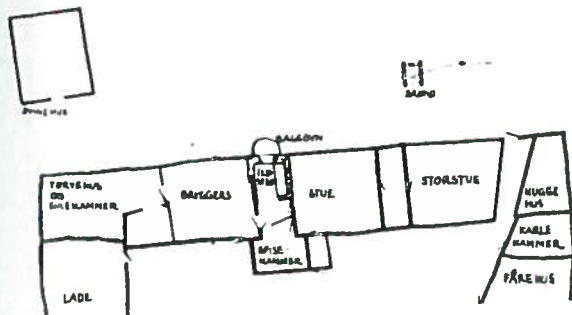
ne ikke flytte. Opgav man en fæstegård, var der udsigt til et skræmmende socialt fald. Det tilskyndede til en konsensuskultur, hvor åbne konflikter blev undgået og meget blev fortiet efter kollektiv, men udtalt overenskomst.

Det tidligste billede af en dansk landsby er malet af Jens Juel i 1783 og viser Neder Dråby på Østsjælland. I baggrunden ses Jægerspris Slot med avlsbygninger. Måske er de to bønderkarle og pigen på vej hjem fra hove- eller arbejdet på slottet.

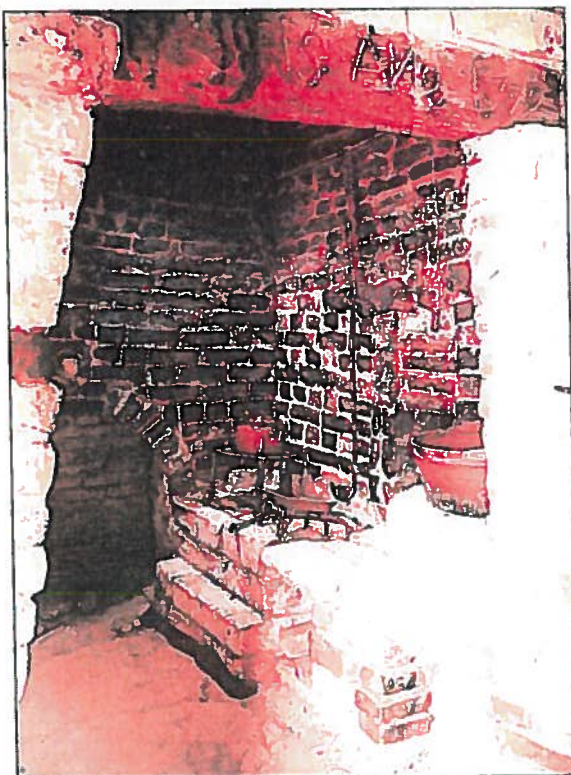

Landsbyen Hejninge, 1768. Dens centrum var forten med bystevne og gadekær. Her mødtes landsbyens indbyggere, og herfra blev kvæget drevet ud på græsning om morgenen, overvåget af byhyrden. Hver gård havde en smule jord – toften – i tilknytningen til bygningerne. Den egentlig agerjord lå spredt på mange – måske over 100 – agre.

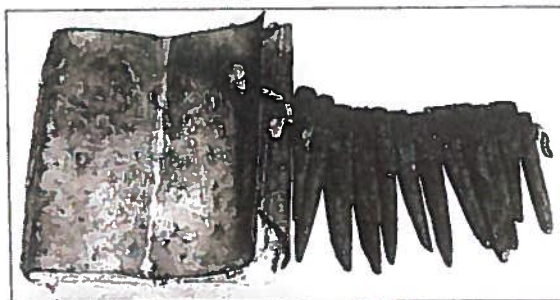

Ingen gårde fra 1700-tallet har overlevet til i dag uden ombygninger. Gården fra Pebringe på Sjælland står nu på Frilandsmuseet. Den fremtræder som den så ud i 1800-tallet, men store dele går tilbage til 1600-tallet. Dengang bestod beboelsen kun af stuen med tilstødende kammer. Storstuen blev bygget omkring 1800. Gården har typisk huset en familie på mindst fire medlemmer og derudover tjenestefolk.

Hoveriarbejde på Vordingborg Slot. Landsbyens mennesker arbejdede helst i flok og sjældent alene. Hoveri var upopulært. Tæt opsyn var nødvendigt. En ridefoged jager et forelsket par, mens en karl lader vognen stå og tager sig en lur.

Køkkenet i Pebringegården. Ildstedet var bondekøns centrale arbejdsplads. Her blev der lavet mad, og der blev fyret i bilæggerovnen, som opvarmede stuen, og i gruekedlen, der stod i bryggerset og blev brugt til ølbrygning, tøjvask mv. Vandet hentedes ved brønden udenfor. Om vinteren var denne arbejdsplads meget hård ved helbredet med kulde fra den ene side, varme fra den anden og et voldsomt træk gennem skorstenen.

Landsbyvedtægt for Komdrup i Himmerland. Hver af byens 13 gårde har en pind fæstnet til byens vedtægt. I disse pinde blev der skåret mærker, der registrerede bøder for overtrædelser af vedtægterne. Bønderne var normalt analfabeter, og nedskrivningen og godkendelsen af landsbyvedtægten krævede godsejerens medvirken.

Spørgsmål	Svar	Initialer
1. Hvem er en gårdmand?		
2. Hvem er en husmand?		
3. Hvem var en fæstebonde?		
4. Hvem kunne bønderne appellere til?		
5. Hvad er stavnsbånd?		
6. Hvorfor hedder kirkens skat "tiende"?		
7. Hvordan var bøndernes beskatning?		
8. Hvad var landgilde?		
9. Hvad betyder hoveri?		
10. Hvem er en stavnsbundet bonde?		
11. Hvad er et privilegium?		
12. Hvem ejer hovedgården?		

13. Hvad var herremandens privilegier?		
14. Hvilken reaktion fik bønderne, hvis de klagede til kongen?		
15. Hvilken forskel er der mellem en husmand og en gårdmand?		
16. Hvad betyder lavkonjunktur?		
17. Hvornår rantes Danmark af kvægpest?		
18. Hvad blev forbudt i 1735?		
19. Hvad er et monopol?		
20. Hvilket monopol fik Danmark i 1735?		
21. Hvad er der sket i 1733?		
22. Hvorfor skete det i 1733?		
23. Hvor gammel var en karl, som ikke måtte flytte fra godset?		
24. Hvad er landsbyens bystævne?		
25. Hvilke kønsroller eksisterede på gårdene i 1700-tallet?		
26. Hvor mange mennesker boede i landsbyer i 1700-tallet – ca.?		
27. Hvilke dele bestod en landsby af – fx landsbyen Hejninge i 1768?		
28. Kunne bønderne læse og skrive?		
29. Hvad er toften?		